

A gondolkodás hasznáról és káráról

Manfred Jochum beszélgetése Konrad Paul Liessmann bécsi filozófussal

M. J.: *Liessmann professzor úr, A gondolkodás haszna és kára az életre című könyvében ön a következő mondatot idézi Ludwig Wittgensteintől: „A filozófia nem tanítás, hanem tevékenység.” Nos, nem ellentmondás az, hogy ön mégiscsak filozófiát tanít a bécsi egyetemen?*

K. P. L.: Ha komolyan vesszük az idézett mondatot, amin Wittgenstein természetesen azt értette, hogy a filozófia a nyelv elemzése, akkor a tényleges filozófusi tevékenység nem más, mint a gondolkodás. Ilyesmit pedig nem lehet tanítani, hanem csak művelni. Az a fel fogás, hogy a gondolkodás egyfajta tett, ötlet, a filozófiában az antikvitástól kezdve jelen van. Másrésztől azonban, bár csak szórványosan és önnön akarata ellenére, Wittgenstein maga is oktatott egyetemen, és az volt a véleménye, hogy ha már nem lehet tanítani a gondolkodást, akkor legalább be kell mutatni a folyamatát. Azt hiszem, fenn lehet tartani ezt az ellentmondást: a filozófiát akadémiai alapon elő lehet adni mint már megvalósult gondolatok összességét, ami részben a hagyományos szövegekben testesült meg, s ugyanakkor nem szabad lemondani az igényről, hogy mindez élő maradjon. Úgy gondolom, hogy ezt lehet termékeny módon művelni, de annak tudatában, hogy mégiscsak feloldhatatlan ellentmondásról van szó.

M. J.: *Tucatnyi filozófiai bevezetés áll rendelkezésünkre, de ezekben nincs szinte semmi közös vonás. Azok számára, akik épp ismerkednek a filozófiával, ez jócskán zavarba ejtő.*

K. P. L.: Így van, méghozzá azért, mert többé már nincs egyetértés a tekintetben, hogy valójában mi is a filozófia, hol a helye a tudományok családjában, tudomány-e egyáltalán, mi a tárgya, s így aztán a bölcelet – és ezt megint csak előnyként könyvelem el – sokkal inkább függ művelője személyiségétől, mint bármely más tudományág esetében. Ez nem azt jelenti, hogy a filozófia pusztán valamiféle privát ügynek tekinthető, hanem azt, hogy még mindig nagymértékben a szubjektum, a személyes hozzáállás függvénye.

M. J.: *Legutóbbi könyvében egy sereg hagyományos filozófiai alapfogalom mellett, mint a „csodálkozás”, „ítélet”, „kétkedés”, olyan szokatlan fogalmaknak is külön fejezetet szentel, mint: „jól élni”, „deréknek lenni”, „érezni” vagy „szépen meghalni”. Ez eléggé meglepő.*

K. P. L.: Megpróbáltam nevükön nevezni bizonyos tendenciákat, melyek különböző időszakokban más-más hangsúllyal, de mindig is megvoltak a filozófiában. Nem csupán a csodálkozás játszik szerepet, ami a bölcelet kezdetei óta központi filozófiai alapélménynek számít, hanem a jó élet kérdése, vagyis: mit kell tennem ahhoz, hogy úgy érezzem, valamelyest elégedett, boldog, jó életet folytatok. Ami a derekasságot illeti, az nem más, mint annak körülírása, amit a filozófiai hagyományban az erény fogalma jelentett. Itt arról van szó, hogy az embernek egyfajta kötelessége, hogy hajlamait és képességeit kibontakoztassa. A szép halál kérdése ősprbléma, de nem csupán a filozófiában, hanem egyáltalán a gondolkodásban. Ebben a fejezetben főleg a késő antikvitásban nagyon hangsúlyos megfontolással foglalkozom, miszerint a filozófia általa képes megragadni az élet igazi fogalmát, hogy valójában felkészülés a halálra, a haldoklásra. Az első látásra talán nem igazán filozófikusan csengő vagy idegenszerű tevékenységek és gondolati törekvések tehát ily módon számomra a mindenkori filozófia gyökereihez tartoznak.

M. J.: *Milyen filozófiai irányzatok, mely filozófiai iskolák iránt érzi magát elkötelezve?*

K. P. L.: Filozófiai műveltségem és származásom folytán kétségtelen, hogy a Frankfurti Iskolához és a hegelianizmushoz álltam közel. Időközben azonban olyan gondolkodók váltak számomra rendkívül fontossá, mint *Kierkegaard* vagy *Nietzsche*. Azután egyre inkább érdekelni kezdett és magával ragadott az antik filozófia. A filozófia számomra egyre kevésbé lett valamilyen iskolához való tartozás, hanem inkább a gondolkodás bizonyos módozatainak és lehetőségeinek kérdése. Nem az a problémám, hogy egyetlen iskolához sem tartozom, hanem inkább a filozófusok alapvető érényére, a szellemi függetlenségre tartok igényt.

M. J.: *A filozófusok manapság szétszórt halmok benyomását keltik. A filozófia alapkategóriáját, a kételyt mindig csak a másik iskolára alkalmazzák, s csak ritkán a saját tanításra.*

K. P. L.: Sajnos, így van. Mindazonáltal nem hiszem, hogy bárki is tényleg az igazság birtokosának érezze magát. Ilyen dogmatikus igénnyel kevesen lépnek fel. A filozófia kezdettől fogva mindig is kérdésfeltevések, alapállások, érvelési struktúrák és mindenekelőtt az igazság körüli vita volt. Amikor *Hegel Kantot* bírálta és amikor *Marx Hegelt*, *Adorno* vagy *Popper* pedig *Marxot* kritizálta, az mindig vita, valóságos harc volt, de mindegyiknek volt közös alapja, nevezetesen az érvelés. Ez, úgy látszik, a filozófiai tevékenység döntő vonása.

M. J.: *Filozófiai bevezetésében külön fejezetet szentel a nevetésnek, méghozzá az elsőt. Ebből gyanítható, hogy az ön számára a filozófia valamiféle vidám tudomány.*

K. P. L.: A gondolkodás sok tekintetben kísérletezés, tervezés, gondolatok és modellek próbálgatása. Ez mindig jelentheti azt is, hogy az ember kérdésessé teszi a saját vagy mások pozícióját, ami polémiával, sőt gyakran szatírával keveredhet. *Kierkegaard* számára, aki nagyon komoly filozófus volt, a humor központi kategóriának számított, és sokat tett azért, hogy megkülönböztesse azt a maró gúnytól. Adornótól pedig a következő mondat maradt ránk: „A filozófia a legkomolyabb dolog, de annyira komolynak azért mégsem mondható.” De én a könyvemben nem a filozófusok nevetésével, hanem a filozófusok és a filozófia ki-nevetésével foglalkozom, abban az értelemben, ahogy az már a filozófia kezdetekor, *Thalész* és a trák szolgálóleány ismert történetében manifesztálódott. *Thalész*, a filozófia ösatyja egyszer gondolataiba mélyedve sétálgatott az úton, úgyhogy nem vett észre egy mély gödört, amibe azután bele is esett. Az arra járó trák szolgálóleány meg, látva a szerencsétlen esetet, feltette a kérdést, hogy miféle gondolkodó az, aki a csillagokat akarja megérteni, közben pedig figyelemre sem méltatja a környezetét, mondhatni életvalóságát. Az efféle nevetés, hol hevesebb, hol kevésbé heves formában, két és fél ezer éve kíséri a filozófiát.

A filozófia, az egyetem és a nyilvánosság

M. J.: *Az egyetem jelenlegi körülményei között mint filozófiaprofesszor sokat nevet?*

K. P. L.: A mai körülmények között az egyetemen kiveszöfében van a nevetés, noha az ember időnként hajlamos az egészre humorosan tekinteni. Az egyetemek vagy válságban vannak, vagy épp válságba sodródnak, a filozófia pedig, amely egyébként is mindig vitatott területnek számított a tudományok között, ezt még fokozottabban érzékeli. Érdemes tehát elgondolkodni azon, hogy tulajdonképpen mi is az egyetem, mi volt korábban, milyen lehetne, s ezen belül az olyan diszciplínának, mint a filozófia, vajon milyen szerepet is lehetne vagy kellene betöltenie.

M. J.: *Az utóbbi években az egyetemeket mind több vád éri: túl sokáig elhúzódik az oktatás, nem eléggé gyakorlati irányultságú, nem eléggé hatékony, túl bürokratikus és nehézkes szervezettségű. Vagyis, az egyetemnek azt kellene nyújtania, amit a társadalom igényel.*

K. P. L.: Az efféle követelések szerintem félreértésből fakadnak. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha arra gondolunk, hogy az egyetemek nagymértékben a legutóbbi évtizedek-

ben, illetve talán évszázadokban megváltoztak: a tudományos alap kutatás helyett fokozatosan a szakképzés színtereivé váltak. S természetesen ha az a koncepció, hogy az egyetemek a szakképzés feladatát szolgálják, akkor természetesen arra a megállapításra lehet jutni, hogy ez a szakképzés tényleg nem igazán hatékony. De ha abból indulunk ki, hogy ez nem lehet és soha nem is volt az egyetem feladata, hanem kizárólag a komoly tudományos képzés, amire azután szakképzés építhető, akkor az egészre bizonyára egészen más-hogy kell tekinteni. Az egyetem mai válságának egyik szimptomája épp az, hogy ez az intézmény sok tekintetben nincs tisztában azzal, hogy milyen igényeket kellene kielégítenie: azokat-e, amelyek önmeghatározásából és hagyományából következnek, vagy azokat, amelyek kívülről érkeznek hozzá. Ugyanakkor a nyilvánosságnak is világosabban kellene látnia, hogy milyen egyetemet is akar.

M. J.: Nem gondolja, hogy a közvélemény szemében az egyetemeknek azért áll olyan rosszul a szénájuk, mert igazából nem kelendők?

K. P. L.: Csak egyet tudok érteni önnel. A szellemtudományokban már hosszú ideje minőségi kritériumnak számít olyan zsargont használni, amelyet csak a beavatottak tudnak megérteni, s részben még ma is egyfajta szégyennek számít, ha egy egyetemi tanár a tudományos írásmódtól eltérő formát alkalmaz, mondjuk a napi zsurnalizmus vagy az ismeretterjesztő könyvek nyelvezetével él. A tudományos közérthetőség tekintetében, úgy gondolom, sokat tanulhatnánk az amerikai gyakorlatból. Én személy szerint egyáltalán nem tartom hátrányosnak, ha egy tudós megpróbálja a szakmai zsargont közérthető nyelvre fordítani, hiszen különösen a szellemtudományokra érvényes, hogy a közvélemény figyelmét csak így lehet igazán felhívni a szakmán belül folyó kutatások és más tevékenységek jelentőségére.

M. J.: Szokásos keddi előadásain a Bécsi Egyetem legnagyobb tanterme rendszerint dugig van hallgatókkal, ami talán azzal magyarázható, hogy az ön előadásmódja igencsak szórakoztató. Nem érzi magát egy kicsit afféle szórakoztató filozófusnak, aki ily módon próbálja gondolkodásra csábítani hallgatóságát?

K. P. L.: A csábítás mozzanata bizonyára minden elkötelezetten művelt pedagógiai tevékenység velejárója. Hogy ez föltétlenül szórakoztató kell-e hogy legyen, nem tudnám megmondani. Ami engem illet, megpróbálom a saját gondolkodásomat és kutatásaimat a hallgatóim számára egy olyan nyelven előadni, amely nemcsak hogy hozzáférhető, hanem talán együttgondolkodásra és az elmondottak továbbgondolására is ösztönöz. Nem mondanám, hogy mindennek feltétlenül mulatságosnak kell lennie, de élvezetesnek mindenképpen. Számomra nincs annál izgalmasabb, mint amikor egy pontosan meghatározott problémát kell bizonyos úton-módon körüljárnom. Én egyszerűen megpróbálom ezt az izgalmat a hallgatóimnak is átadni. Mindez egyszerűen a képviselt dolog iránti elkötelezettséggel függ össze, és a sokat panasztolt unalom az egyetemeken bizonyára az ember saját tudománya iránt tanúsított rutinszerű viszonyulásának eredménye, ami ellen minden területen küzdeni kell.

A filozófia és az információs társadalom

M. J.: Egy friss közvéleménykutatás adatai szerint a megkérdezettek kevesebb mint négy százaléka véli úgy, hogy a nyilvánosság és a média nyilvánossága előtti szereplés előnyösen befolyásolja a tudományos karrier alakulását. Ugyanakkor hetven százalékuk szerint a megjelentetett könyvek attól függetlenül is előnyösek, hogy eljutnak-e egyáltalán a nyilvánossághoz. Egy tömegművelés tudományos publicistájaként azt kell mondanom, hogy ezt a hozzáállást veszélyes tévedésnek látom.

K. P. L.: E tekintetben ambivalens a véleményem, méghozzá nem csupán személyes helyzetem alapján, hiszen a nyilvános szerepléstől és a nem-tudományos orgánumoktól való félelmet én nem ismerem. Inkább azért van ez így, mert a másik oldalt is teljes mértékben

meg tudom érteni: amikor a médiumok oly mértékben megosztják a nyilvánosságot, mint épp manapság, igenis van értelme olyan területeket fenntartani, ahol a média hatásától viszonylag független normák és kritériumok érvényesek. A tudósok karrierjének alakulásáról tudósok döntenek, úgyhogy természetesen előnyös marginálisnak számító szakfolyóiratokban publikálni. Ehhez nincs szükség a széles nagyközönségre, itt a *scientific community* szabályai érvényesek. Másrészt viszont a tudós felelőssége körébe nemcsak az tartozik, hogy kiálljon a nyilvánosság elé, hanem az is, hogy beavatkozzon az olyan nyilvános vitákba és folyamatokba, amelyhez tudományos kompetenciának köszönhetően megvan a lehetősége és az alapja. E tekintetben osztom az ön fenntartásait azon szellemtudósokkal szemben, akik ódzkodnak a nyilvánosságtól és a médianyilvánosságtól.

M. J.: *Ön irodalomkritikusként, esszéíróként és közíróként nagyon is jelen van a különféle tömegtájékoztató eszközökben, tehát tud a médiával bántani. Ugyanakkor viszont újra és újra ugyanezen média kritikusaként lép fel. Hogyan illeszthető össze egymással ez a két oldal?*

K. P. L.: Arról van szó, hogy én a média és a tudomány viszonyának mindkét oldalát szeretném látni, tehát egyrésztől kezdeményezem egy bizonyos diszkurzusnak a média nyilvánossága előtti megjelentetését, másrészt viszont nem szeretnék a médiaeufória hibájába esni, azaz olyasmit várni a médiától, amire az képtelen. A média hihetetlenül gyors, felületese és tarka, a médiumoknak ingerek sokaságát és szüntelenül valami újdonságot kell nyújtaniuk, a szellemtudományok bizonyos típusa pedig ennek épp az ellentéte. A filozófiának higgadtnak és megfontoltnak kell lennie, ami nem jön egyik napról a másikra. A szellemtudományokban egyszerűen más időritmus uralkodik, mint a médiában. Már abban is bizonyos veszélyt látok, ha a tudóst arra biztatják, hogy mindenről rögtön mondjon valamit, s ezáltal adja el magát. Annak a társadalomnak, amely tudatában van, hogy mit jelent egyáltalán a tudomány, s miért tudományos a civilizációnk, annak is tudatában kell lennie, hogy a tudományos tevékenységhez bizonyos visszavonulási terepre is szükség van.

M. J.: *Az ön mediakritikájának gyökerei Günther Andershez nyúlnak vissza. Úgy képzelm, Günther Anders ma bizonyára e-mail útján kommunikálna barátaival és ellenfeleivel, nem mintha az internetet annyira rokonszenvesnek találná, hanem mert praktikus és gyors.*

K. P. L.: Günther Anders, akinek tényleg köszönhetek egyet s mást, 1992-ben hunyt el. A mai technikai újdonságok közül tehát sok mindent ismerhetett, de – nem csupán betegsége miatt, hanem meggyőződésből – végig kézzel írt. Egyszer rákérdeztem ennek okára, s azt válaszolta, hogy ha meg akarjuk érteni az újat, régi eszközökkel kell dolgoznunk. Ez zavarba ejtő, ám intellektuálisan meg tudom érteni. Azt jelenti, hogy a megismerés csupán ebből az abszolút diszkrepanciából és idegenségből lehetséges. Ma már nem mondanám, hogy ez lenne a médiafilozófia művelésének feltétele, de úgy gondolom, Günther Anders számára mégiscsak lehetséges volt, hogy megőrizze tekintetének csalhatatlanságát.

M. J.: *Bocsásson meg, de az igazi kérdés számomra a következő: föltétlenül meg kell tagadni valamit ahhoz, hogy racionálisan elemezni lehessen? Ezt én nem hinném.*

K. P. L.: Az a tézisem, hogy a legtermékenyebb elméletek az új médiumok és kommunikációs technológiák feltűnése idején keletkeztek, amikor még a régi dolgok is megvoltak. A legtermékenyebb filmelméletek a némafilm korszakában születtek. Azt is gondolom, hogy az új médiumok legérdekesebb elméleteit már az ötvenes és a hatvanas években megírták. Ennek az az alapja, hogy csak az igazán új, a megdöbbentő újdonság az, ami egyáltalán motiválni tudja a gondolkodást. *Marcel Proust* még képes volt a telefonálásról elmélkedni, aki viszont a telefontal nőtt fel, már nem tud ilyesfajta megfigyeléseket tenni. Miután az új médiumok beépülnek a mindennapokba, s miután két-három nemzedék a környezetükben nő fel, egyre nehezebb megtartani velük szemben azt a távolságot, ami a megismerési folyamathoz szükséges. Nagyon is célravezető stratégiának tartom, ha az ember ezt a távolságot minél hosszabb ideig megpróbálja akár művi eszközökkel is fenntartani, illetve újra megteremtteni.

A gondolkodás hasznáról és káráról

M. J.: Könyvében a következőket írja: „Abbéli törekvésében, hogy az igazságot megismerje, a filozófia egyre inkább eltávolodni látszik a közvetlen emberi problémáktól és szükségletektől, mindazonáltal mindig is határozottan azzal az igénnyel lép fel, hogy ne csak használható, hanem mindenekelőtt meggyőző modelleket tervezzon az emberhez méltó lét számára.” Vajon nem éppen az a filozófia dilemmája, hogy noha mindig ilyen igénnyel lépett fel, a gyakorlatban viszont túlságosan is önnön történetének recepciójává vált?

K. P. L.: Azt hiszem, a filozófia mindenekelőtt vitatkozik önnön hagyományával, amely itt fontosabb, mint a többi tudomány esetében, méghozzá azon egyszerű oknál fogva, hogy a filozófiában nem lehet szó a megismerés lineáris fejlődéséről. Egyszerűen nem lehet olyasmit mondani, hogy Plátón vagy Szent Ágoston túlhaladott, mert két vagy két és fél ezer évvel ezelőtt élt. Mivel az emberi kifejeződéséről, az ember önértelmezéséről van szó, még mindig van értelme elmélyülten foglalkozni az ő elméleteikkel. Ilyen vonatkozásban egyszerűen képtelenek vagyunk szabadulni a múltunktól. A filozófia természetesen egy jobb, legalábbis egy jó élet argumentált, elfogadható, érvényes, meggyőző modelljét akarja előterjeszteni, s ezt több-kevesebb sikerrel meg is tette. A gondolatok megfogalmazásának joga elidegeníthetetlen, ami az embert születésénél fogva megilleti. Ezt a jogot az embertől semmilyen módon nem lehet elvitatni – az emberi jogok vezéreszméje –, éppenséggel ez a felvilágosodás filozófiájának kodifikált eredménye. Másrésztől azonban nem kellene onnan várni óriási hatékonyságot, ahol egészen másról van szó. Elég bátor-nak kell lennünk ahhoz, hogy kimondjuk: ez a fajta gondolkodás szükséges, még ha nem is mérhető a szokásos hatékonysági kritériumokkal.

M. J.: Az ön könyvének az a címe, hogy A gondolkodás hasznáról és káráról az életre. Az előbbiekben a gondolkodás hasznáról beszélgettünk, az általa okozott károk viszont még nem igazán világosak a számomra.

K. P. L.: Úgy gondolom, a nyilvánosságban jelen van egy bizonyos tendencia, amely hajlamos denunciálni a gondolkodást, mondván, hogy az egész haszontalan. Vajon miért? A gondolkodás eredményei elméletek, melyeket – bármennyire népszerűsített formában jelennek is meg – megint csak gondolkodás útján lehet befogadni. A gondolkodás olyan szakasz, amikor hosszabb vagy rövidebb időre el vagyunk szigetelve az élettől, ahova azután ismét visszatérünk. A hatékonyság-centrikus tett szempontjából az egésznek az a hátránya, hogy sok időt vesz el. Alapjában egyre kevesebb időnk van az elmélkedésre, már alig tudunk magunknak gondolkodási szüneteket engedélyezni. Döntő értéket lehet tulajdonítani annak, hogy a gondolkodásban olyan fokú szabadság rejlik, ami a tényleges cselekvésben egyszerűen nincs meg. A gondolkodásban lényegesen következetesebbek, képzeletgazdagabbak és nagyvonalúbbak lehetünk, mint bármely cselekvés során. Csakhogy mindez az élet, a gyakorlat, a cselekvés szempontjából káros is lehet, mert a gondolkodás túlságosan is csábító. El tudunk magunknak gondolni egy olyan világot, ami csupa jó emberekből áll, ám ez esetben annál súlyosabb a lelki megrázkódtatás, amit akkor élünk meg, amikor kiderül, hogy a világ mégsem olyan, amilyennek elképzeltük. Mindenesetre én arra törekszem, hogy a gondolkodás összes ambivalenciáját, tehát kísértéseit és csalásait is, lehetőleg mind tudomásul vegyem.

Fordította: Sebők Zoltán